

Streszczenie

Rozprawa doktorska *Tożsamość, podmiot, ideologia jako kategorie opisu rzeczywistości we współczesnych teoriach dyskursu* składa się z dwóch części, zatytułowanych odpowiednio „Trzy teorie dyskursu” oraz „Tożsamość, podmiot ideologia w analizie dyskursu: łączenie strategii”. Część pierwsza koncentruje się na porównawczej analizie oraz poszukiwaniu możliwości teoretyczno-metodologicznej triangulacji trzech prominentnych teorii i metod analizy dyskursu (AD), rozwijających się od połowy lat 80. XX wieku w różnych obszarach nauk humanistycznych i społecznych: teorii dyskursu Ernesta Laclaua i Chantal Mouffe (omówionej w rozdziale 3.), Krytycznej Analizy Dyskursu w ujęciu Normana Fairclougha (rozdział 4.) oraz Multimodalnej Analizy Dyskursu autorstwa Gunthera Kressa i Theo van Leeuwena (rozdział 5.). Porównanie to bazuje na trzech wspólnych dla wszystkich szkół, choć różnie w ich ramach konceptualizowanych kategoriach opisu rzeczywistości, jakimi są tożsamość, podmiot i ideologia. W rozdziale 1. poprzedzającym to szczegółowe omówienie, przedstawione jest rozumowanie, poprzez które prezentowane w pracy teorie i metody dyskursu lokowane są w ramach konstrukcjonizmu społecznego – szerszej tendencji w naukach humanistycznych i społecznych, która odrzuca roszczenia obiektywistyczne czy esencjalistyczne na rzecz przesłanek badawczych odwołujących się między innymi do obserwacji zjawisk społecznych jako konstruowanych w ramach społecznych interakcji, w odniesieniu do ich historycznego i kulturowego kontekstu. Istotny jest tu także w różnym stopniu krytyczny wymiar tych dociekań, zorientowany na odsłanianie przesłanek znaturalizowanych, uznawanych za zdroworozsądkowe. Szkic konstrukcjonizmu społecznego jako perspektywy badawczej powiązany jest z ogólnym wprowadzeniem do Analizy Dyskursu (jeszcze bez rozróżnienia na omawiane w tej pracy szkoły) zaprezentowanym w rozdziale 2., które wskazuje na jej genezę oraz prezentuje dorobek Michela Foucaulta, którego prace były źródłem inspiracji dla AD.

W rozdziałach 3-5 części pierwszej omawiane są odpowiednio główne założenia teoretyczne i metodologiczne każdej ze szkół AD, a następnie ich stanowiska wobec pojęć tożsamości, podmiotu i ideologii. Rozważania te uzupełniane są dodatkowymi propozycjami teoretycznymi i metodologicznymi, poszukującymi sposobów na poszerzenie możliwości obserwowania kluczowych dla pracy kategorii opisu. W ten sposób w odniesieniu do teorii dyskursu Laclaua i Mouffe omówione zostały między innymi możliwości i strategii obserwacji dyskursu jako formacji, mechanizmów utożsamiania się podmiotów z określoną pozycją czy strategii zrzeszania się podmiotów. W przypadku Krytycznej Analizy Dyskursu uwaga została poświęcona jej metodologicznej otwartości i możliwościom włączania zewnętrznych pojęć do analizy lingwistycznej. Zasadnicze reguły analizy multimodalnej zaproponowane przez Kressa i van Leeuwena zostały uzupełnione o pojęcia intermodalności, resemiotyzacji oraz autorską koncepcję ciała jako modalności. W poszczególnych rozdziałach zaprezentowane jest także przykładowe studium przypadku. W rozdziałach 3. i 4. są to streszczenia studiów opublikowanych przez autorkę w innych miejscach, natomiast w rozdziale 5. studium przypadku służy jako wprowadzenie do prezentacji metody multimodalnej analizy dyskursu. W ten sposób prezentacja każdej z teorii i metod analizy dyskursu poza opisem ich podstawowych założeń, jest także aktywnym i twórczym studium możliwości badawczych, jaki oferują one osobno, ze szczególnym uwzględnieniem ich stanowisk wobec tożsamości, podmiotu i ideologii. W rozdziale 6. ustalenia te zostają zebrane w ramach podsumowania, w którym autorka proponuje strategię łączenia trzech badanych perspektyw w ramach wielopoziomowej analizy dyskursu, pozwalającej analizować zjawiska społeczne zarówno w ich mikro- jak i makrowymiarze, w odniesieniu do

rozmaitych systemów znaczeniowych. Teoria dyskursu jest tutaj punktem wyjścia, stanowiącym metateoretyczną bazę dla szczegółowych badań na konkretnych tekstach.

Część II stanowi empiryczną próbę dla rozważań zawartych w części I. Wypracowana strategia wielopoziomowej analizy dyskursu jest implementowana w obserwacji zjawiska uzależnienia, rozumianego tu jako społecznie negocjowany problem obsługiwany przez powołane w tym celu instytucje. Kolejno w rozdziałach 2-4 części II prowadzona jest systematyczna analiza społeczno-kulturowego kontekstu oraz konkretnych tekstów nazywanych w pracy „artefaktami dyskursywnymi”, a także relacji pomiędzy elementami wyróżnionymi na poszczególnych etapach analizy. Rozdział 2. jest szeroko zakrojonym rozpoznaniem kontekstu, przeprowadzonym przy użyciu aparatu pojęciowego zaproponowanego przez Laclaua i Mouffe, poprzez który zrekonstruowana została historia pozycjonowania podmiotu uzależnionego w zmieniających się dyskursach antynarkotykowych. Wskazane zostały także podstawowe łańcuchy równoważności oraz elementy tożsamości rozumianych jako opisy pozycji podmiotowych. Zidentyfikowany został także istotny przełom dyskursywny, w ramach którego instytucje zajmujące się do tej pory wyłącznie obsługą problemu uzależnienia od narkotyków przejęły również problem uzależnień behawioralnych, w tym zwłaszcza uzależnienia od komputera i internetu. Jak wykazało wstępne rozpoznanie, tzw. sieciorizm konstruowany jest w komunikacji w oparciu o przesłanki ideologiczne bardzo zbliżone do tych znanych z dyskursu antynarkotykowego, włącznie ze sposobami pozycjonowania podmiotów i przypisywanymi im tożsamościami. Ta hipoteza została pozytywnie zweryfikowana w toku analizy dwóch wybranych artefaktów dyskursywnych: biuletynu łączącego obok siebie informacje o uzależnieniu od narkotyków i komputera oraz filmu profilaktycznego na temat sieciorizmu. Każdy z materiałów został poddany dwuetapowej analizie: w pierwszej kolejności krytycznej analizie dyskursu przeprowadzonej na warstwie werbalnej komunikatów, a następnie multimodalnej analizie dyskursu z uwzględnieniem innych systemów znaczeniowych oraz relacji między nimi a tekstem pisanym czy mówionym. Na każdym etapie analizy wprowadzane były także odniesienia do ustaleń poczynionych w oparciu o rozpoznanie dyskursywnych makrotendencji z użyciem narzędzi pochodzących z teorii dyskursu.

Strategia wielopoziomowej analizy dyskursu okazała się owocnym poznawczo zabiegiem, wpisującym się w postulat dążenia do transcyscyplinarności w badaniach nad zjawiskami społecznymi w ujęciu komunikacyjnym. W tym przypadku połączone zostały strategie pozwalające obserwować dyskursy zarówno w skali mikro, jak i makro, poprzez wykorzystanie narzędzi pochodzących z pól lingwistyki, nauk politycznych, socjologii, sztuk wizualnych. Rozbudowana analiza założeń teoretycznych oraz ich aktywna operacjonalizacja, połączone z empirycznym eksperymentem, pozwoliły na potwierdzenie postawionej na początku pracy hipotezy, że dopiero działania na styku metod i dyscyplin dają szansę na uchwycenie zjawisk społecznych w pełni ich zróżnicowania, odnoszącego się do wielopoziomowości komunikacji.

Data opracowania: 1.12.2017

Alire Kowel-Bomgoujian